

Драган Траиловић

Институт за политичке студије

УЛОГА ШЕФА ДРЖАВЕ У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ ЗЕМАЉА ЦЕНТРАЛНЕ АЗИЈЕ*

Сажетак

Циљ овог рада је да на основу правних аката, пре свега устава, али и закона који се односе на ову материју, као и политичке праксе, опише функције, значај и улоге коју политичка институција шефа државе има у политичком систему земаља Централне Азије. Шеф државе је у политичком систему сваке земље важна институција за функционисање власти. Она на свом значају добија пре свега у оним системима власти који се могу окарактерисати као председнички или полупредседнички (мешовити). Како се системи власти централноазијских република могу сврстати у неки од ова два, закључује се да је институција шефа државе, једна од битнијих у политичким системима ових држава. Компаративном анализом уставног положаја и улоге коју шеф државе има у политичком систему централноазијских република овим радом обухваћено је пет држава - Узбекистан, Казахстан, Киргистан, Таџикистан и Туркменистан. Први део рада бави се општим карактеристикама и детерминантама политичког система које су заједничке свим овим земљама, док се други део рада бави конкретним положајем и улогом коју председник републике има у овим државама појединачно. Трећи део рада бави се изазовима који се постављају пред политичке системе ових држава.

Кључне речи: политичке институције, устав, политички систем, шеф државе, председник, полупредседнички систем, извршна власт, Централна Азија

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА ЦЕНТРАЛНОАЗИЈСКИХ ДРЖАВА

Распадом СССР-а централноазијске републике постају независне и самосталне државе. Пет нових земаља које настају на простору Централне Азије улазе у процес формирања националне државе градећи њене политичке институције и друштвени систем у целини. На формирање одређеног система власти у овим земљама, као и свугде, утицао је велики број фактора. Историјско наслеђе, пре свега оно из комунистичког периода, показало се, као један од најбитнијих и са највише утицаја. На овим основама политичку традицију и политичку културу централноазијских земаља одликују обрасци ауторитарне политичке власти и њене персонализације уместо институционализације, док је једна од главних одлика политичке културе ових држава трибализам и клановска политика, који су и у савременим условима један од пресудних фактора који утичу на политичку климу у овим државама.¹⁾ Такође, ни услови у којима настају уставни системи ових држава се не могу занемарити. У свим централноазијским република бивши кадрови комунистичких партија остају на власти, са тим што се они сада промовишу као националистички лидери и симболи успостављене независности својих држава. Све ово је, без сумње, утицало на то да се овде формирају такви политички системи у којима ће се највише политичке моћи налазити у једној политичкој институцији - председнику републике.

По облику владавине свих пет држава су републике. Хоризонтална организација власти је таква да је предвиђена подела на законодавну, извршну и судску власт.²⁾ Законодавна власт припада парламентима, извршна је организована на принципу бицефалне егzekутиве и подељена је између председника републике и владе на челу са премијером, док је судска власт поверена судовима. Једино је у Туркменистану извршна власт организована на принципу моноцефалне егzekутиве јер је председник републике уједно и шеф државе и шеф владе.³⁾ Казахстан, Узбекистан и Таџикистан имају бикамералне парламенте где горњи дом или Сенат у Казахстану има 47 места, а у Узбекистану 100, док горњи дом таџицког

- 1) Kathleen Collins, *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, pp. 2-43
- 2) Устав Републике Туркменистан, одељак 1, члан 4; Устав Републике Узбекистан, поглавље 1, члан 11; Устав Републике Казахстан одељак 1, члан 3, став 4; Устав Републике Киргистан одељак 1, члан 3, став 2; Устав Републике Таџикистан поглавље 1, члан 9.
- 3) Устав Републике Туркменистан, одељак 3, поглавље 3, члан 54.

парламента броји 34 посланичких места. Доњи дом у Казахстану има 107, у Узбекистану 150 и Таџикистану 63 посланичких места.⁴⁾ За разлику од тога, Туркменистан и Киргистан имају једнодомне парламенте па Народна Скупштина у Туркменистану броји 125 посланичких места, а киргиски такозвани Врховни Савет има 120 посланичких места.⁵⁾ Број места по политичким партијама у парламенту Републике Киргистан по одредбама новог Устава из 2010. године ограничен је на 65 посланичких места.⁶⁾ У оним државама које имају дводомне парламенте одређен број представника у њиховим горњим домовима именује председник републике, док се у свим републикама посланици за доњи дом парламента у онима у којима постоји бикамерални парламент бирају непосредно на изборима (углавном по пропорционалном изборном систему) као и у онима које имају једнодомни парламент. Структура владе, која је уставима ових држава одређена као носилац извршне власти је иста у свим републикама, осим у Туркменистану. Влада се састоји од председника, заменика председника и министара.⁷⁾ За разлику од тога Саветом министара у Туркменистану руководи председник републике.⁸⁾ Влада као извршни орган власти разрађује основне правце друштвене, економске, културне и политике државе уопште. У складу са тим влада даје предлоге закона парламенту. Влада руководи радом министарстава, државних комитета и других извршних органа. Влада је та која предлаже државни буџет и спроводи његово трошење.⁹⁾

Вертикална организација власти у свим централноазијским републикама заснована је на моделу унитарне државе, па је територијална организација власти у овим републикама таква да се оне састоје из више административних јединица - области (провинција) и градова које имају своје представничке органе које бирају грађани непосредно, док шефове извршне власти на локалном нивоу

4) Устав Републике Казахстан, одељак 4, чланови 49-51, Устав Републике Узбекистан, део 5, поглавље 18, чланови 76-77, Устав Републике Таџикистан, поглавље 3, члан 49 и званична интернет презентација таџицког парламента (http://parlament.tj/en/index.php?option=com_content&task=view&id=1&Itemid=16)

5) Устав Републике Туркменистан, одељак 4, чланови 62,63; Устав Републике Киргистан, одељак 1, члан 58.

6) Устав Киргистана, одељак 4, поглавље 1, члан 70, став 2.

7) У Киргистану, владу поред премијера, заменика премијера и министара чине и председавајући државним комитетима – Устав Киргистана, члан 70, став 1.

8) Устав Републике Туркменистан, одељак 3, поглавље 3, члан 54.

9) Устав Републике Киргистан, одељак 1, чланови 70-77; Устав Републике Казахстан, одељак 5, чланови 64-70; Устав Републике Таџикистан, поглавље 5, чланови 73-75; Устав Републике Узбекистан, поглавље 20, члан 98, Устав Републике Туркменистан, поглавље 5, чланови 75-79.

поставља председник републике.¹⁰⁾ Однос грана власти у централноазијским републикама карактерише превага извршне власти која се огледа у институцији „јаког“ председника републике, који је по томе најзначајнија институција политичког система. Формално у централноазијским земљама функционише полупредседнички систем власти (осим у Туркменистану), међутим, имајући у виду значајну улогу коју председник републике игра у овим политичким системима, а што ће бити приказано у другом делу рада, у пракси сви ови системи власти гравитирају ка председничком систему. „Логика устава и праксе не морају да се покlope у полупредседничком систему“.¹¹⁾ Практично посматрано, готова сва извршна власт је у рукама председника републике. У Туркменистану влада не проистиче из парламента већ кабинет министара саставља сам председник републике и он руководи извршном влашћу па се систем власти Туркменистана може одредити као председнички.

Табела 1. Системи власти у републикама Централне Азије

Држава	Систем власти	
	формално	стварно
Казахстан	полупредседнички/ председнички	превага политичке моћи на страни институције председника
Киргистан	полупредседнички	
Узбекистан	полупредседнички	
Таџикистан	полупредседнички	
Туркменистан	председнички	

Уставом као највишим правним актом све ове државе су одређене као демократске, правне и секуларне државе.

УСТАВНИ ПОЛОЖАЈ, ФУНКЦИЈЕ И ЗНАЧАЈ ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ ЦЕНТРАЛНОАЗИЈСКИХ РЕПУБЛИКА

Положај, функције и значај институције председника републике за функционисање власти, али и целокупног политичког и друштвеног живота у централноазијским републикама је пресудан. Он се заправо заснива на два елемента. Пре свега, значај председ-

10) Устав Републике Киргистан, одељак 7, чланови 91-95; Устав Републике Таџикистан, поглавље 6, чланови 76-80; Устав Републике Узбекистан, поглавље 21, чланови 99-105; Устав Републике Казахстан, одељак 8, чланови 85-89, Устав Републике Туркменистан, поглавље 6, чланови 80-84.

11) Пејковић Марко, „Положај шефа државе у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, бр 3/2010, стр. 104.

ника републике проистиче из самог устројства политичког система ових земаља. Наиме, као што је раније речено, уставима је предвиђено да је институција председника републике најјачи стуб политичког система ових земаља. Друго, захваљујући оваквом положају који је омогућен Уставом, председник републике на основама слабо ограничене политичке моћи у пракси остварује значајан утицај и на функционисање осталих политичких институција у земљи. Значај председника републике пресудан је и за начине функционисања стратешких делова привредног система у овим земљама, а у неким од њих, као што је то било у Туркменистану док је Сапармурат Нијазов био председник, на целокупни друштвени живот.

ИЗБОР И МАНДАТ ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ

Као што је већ речено, земље Централне Азије, осим Туркменистана, имају бицефалну егзекутиву и у њиховој организацији власти постоји и влада на челу са премијером и председник републике као делови извршне власти. Председник републике у свим централноазијским републикама се бира непосредно од стране грађана што му даје велику демократску легитимност јер је тиме његова улога у политичком систему ојачана непосредном народном инвеституром, па се због тога може рећи да се председник републике у овим политичким системима поставља као раван парламенту, а изнад владе, јер она није непосредно изабрана.

Кандидат за председника у свакој централноазијској држави мора пре свега да буде њен држављанин. Уставима је предвиђена обавеза да пре кандидатуре кандидати морају непрекидно да проведу и одређен број година у земљи. У Казахстану и Киргистану 15, а у Таџикистану и Узбекистану је то 10 година. Устави ових држава прописују и то да сви кандидати за председника републике морају и добро да говоре званични језик ових држава. Године старости које кандидати морају имати да би се могли кандидовати на изборима су у Казахстану и Туркменистану најмање 40 година у Киргистану најмање 35, а у Таџикистану и Узбекистану 35 година живота. У Киргистану је још предвиђено да кандидат не може бити старији од 70, док је та граница у Таџикистану 65 година.¹²⁾

Председник републике се у овим земљама бира на непосредним изборима, тајним гласањем са могућношћу реизбора са тим

12) Устав Републике Казахстан, одељак 3 Председник, чланови 40-48; Устав Републике Киргистан, поглавље 3 Председник, чланови 60-68; Устав Републике Узбекистан, поглавље 19 Председник, чланови 89-97; Устав Републике Таџикистан, поглавље 4 Председник, чланови 64-72; Устав Републике Туркменистан, поглавље 3 Председник, чланови 54-61.

што постоји разлика у трајању мандата од земље до земље. Реизбор председника је углавном ограничен на два везана мандата, али у пракси су постојали и другачији случајеви. Председник Туркменистана је од стране Народног савета био проглашен доживотним председником, док је, на пример, изменама Устава председнику Казахстана укинута уставно ограничење од два узастопна мандата за реизбор како би председник Нурсултан Назарбајев могао бити кандидован и по трећи пут. Одредба важи само за председника Нурсултана Назарбајева. По одредбама новог Устава Киргистана није предвиђена могућност реизбора, односно Устав прописује да једно исто лице не може бити изабрано за председника републике два пута.¹³⁾ Мандат председника републике у Узбекистану и Таџикстану је 7 година, док мандат председнику републике у Киргистану траје шест година (по новом Уставу из 2010. године), а у Казахстану (амандманом на Устав 2007. године, ранији мандат био 7 година) и Туркменистану траје по 5 година.¹⁴⁾

Табела 2. Актуелни председници у централноазијским републикама

Република	Актуелни председник	Година избора/ реизбора	Процент освојених гласова
Узбекистана	Ислам Каримов	2007.	90,1
Туркменистан б	Гурбангули Бердимухамедов	2007.	89,2
Казахстанц	Нурсултан Назарбајев	2011.	95,5
Таџикистан ^д	Емомали Рахмон	2006.	79,3
Киргистан ^е	Роза Отунбајева	2010.	-

Извор: а) http://elections.uz/eng/index/about_cec/

б) <http://www.turkmenistan.gov.tm/politika/pol&ofic.htm>

ц) <http://www.constcouncil.kz/eng/main/>

д) <http://www.tjus.org/tajikistan/president>

е) <http://www.president.kg/>

Да би председник републике могао бити изабран у свим централноазијским републикама неопходно је да на изборе изађе више од половине бирачког тела, односно укупно уписаних бирача, и да притом кандидат освоји више од педесет процената гласова изашлих. Уколико се ови услови не испуне, организује се други круг у који иду два кандидата са највише освојених гласова где

13) Устав Киргистана, одељак 3, члан 60, став 2.

14) Исто

победу односи онај кандидат који освоји просту већину.¹⁵⁾ У досадашњој изборној пракси други круг председничких избора никада није одржан ни у једној централноазијској држави с обзиром да су председнички кандидати у појединим републикама добијали и преко 90% гласова још у првом кругу. После избора, председник републике полаже заклетву пред законодавним органом.

Мандат председника републике према уставима централноазијских република престаје у следећим случајевима: у случају смрти, у случају тешке болести због које је трајно спречен да обавља председничку функцију, као и у случају буде смењен или сам поднесе оставку.¹⁶⁾

Поступак за смену председника републике у свим централноазијским републикама је веома строг и тежак. Поступак у републикама са дводомним парламентом покреће 1/3 посланика доњег дома парламента, уколико се утврди да је председник републике неким својим актом прекршио Устав. Поступак за смену председника Туркменистана се покреће пред Народним саветом, а председник може бити смењен само ако за то гласа 2/3 посланика. Да би се сменио председник Казахстана потребно је да за то гласа најмање 3/4 укупног броја посланика у оба дома парламента, док је у Таџикистану и Узбекистану за смену председника потребно да гласа 2/3 од укупног броја посланика оба дома парламента. Законодавна скупштина, ако за такву одлуку гласа 2/3 посланика може сменити председника Киргистана. До избора новог председника у Казахстану вршиоци дужности могу бити или председник доњег дома парламента, председник горњег дома или премијер, док у Киргистану то може бити само премијер. У Таџикистану вршилац дужности председника републике је председник горњег дома парламента, а у Туркменистану је то председник скупштине.¹⁷⁾ Устав Узбекистана прописује да ће на седници оба дома парламента, посланици из својих редова изабрати вршиоца дужности председника републике.¹⁸⁾

По истеку мандата, председник Таџикистана постаје доживотни посланик Народне скупштине (горњег дома парламента), председник Казахстана постаје доживотни сенатор, а председник Узбекистана постаје доживотни члан Уставног суда.

15) Исто

16) Исто

17) Исто

18) Устав Републике Узбекистан, члан 96.

ОВЛАШЋЕЊА, ФУНКЦИЈЕ И ОДНОС ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ СА ОСТАЛИМ ГРАНАМА ВЛАСТИ

Овлашћења председника републике у свим централноазијским републикама одређена су уставом сваке од ових земаља. Полазећи од тога, а као и у уставима других земаља, предвиђене су неке од уопштених и често само протоколарних функција председника републике да би им се додала и непосредно у политичкој пракси применљива овлашћења. Према томе, председник републике представља и оличава државу у земљи и иностранству. У том својству председник републике у овим државама поставља и опозива дипломатске представнике своје земље у иностранству и прима акредитивна писма страних дипломатских представника, даје одликовања и признања, даје помиловања и слично.

У Узбекистану, а исто као и у осталим централноазијским републикама, клатно политичке моћи стоји на страни јаке извршне власти, односно председника републике. Иако је Уставом који је донешен почетком деведесетих прокламовано да је Узбекистан демократска република са системом поделе власти, на основу формалних овлашћења али и реалних политичких утицаја које врши председник републике политички систем Узбекистана карактерише јака председничка, по многим а и ауторитарна, улога. Иако формално посматрано, с обзиром да поред председника републике постоји и кабинет министара и премијер, може се рећи да је систем власти у Узбекистану полупредседнички, ипак, ако се узму у обзир и реалне политичке околности, лако се уочавају карактеристике председничког система. Председник републике Узбекистан саставља кабинет министара, односно он поставља и разрешава министре владе, али уз накнадну потврду парламента.¹⁹⁾ Такође, председник републике поставља и смењује гувернере провинција, односно формира извршну власт на локалном нивоу. Председник републике Узбекистан има право законодавне иницијативе, право суспензивног вета и има могућност да распусти скупштину уз сагласност Уставног суда.²⁰⁾ Затим, од сто чланова Сената, горњег дома парламента у Узбекистану 16 њих именује председник републике. Такође, председник републике има могућност доношења уредби (декрета) које имају правну снагу закона и непосредно су применљиве на целој територији земље. Председник републике именује и разрешава судије редовних судова, а по престанку функ-

19) Устава Републике Узбекистан, поглавље 19, Председник, члан 93, ставови 10 и 11.

20) Устав Републике Узбекистан, поглавље 19, Председник, чланови 89-97.

ције он постаје доживотни члан Уставног суда. Председник републике у Узбекистану је и главникомандујући оружаних снага земље.²¹⁾

Улога шефа државе у политичком систему Републике Казахстан одређена је Уставом, који је усвојен 1995. године. У овој централноазијској републици председник је једна од најзначајнијих политичких институција. Уставом је предвиђено да је председник републике највиши државни званичник који утврђује главне правце унутрашње и спољне политике земље, те да он осигурава функционисање свих делова државне власти у земљи и одговорност институција власти пред народом.²²⁾ Полазећи од Уставом утврђеног положаја председника републике и овлашћења која су му њиме дата у Казахстану се уочава јасна превага егzekутиве у односу на остале гране власти. Председник републике Казахстан игра одлучујућу улогу у избору премијера и чланова владе, он има могућност законодавне иницијативе, суспензивног вета, право да анулира одлуке владе и локалних органа власти у целини или само неке делове, он именује и разрешава гувернера Народне Банке Казахстана уз сагласност парламента.²³⁾ Уставом су предвиђене и околности у којима председник републике има могућности доношења декрета са снагом закона, односно постоји могућност да парламент 2/3 већином на председника републике пренесе легислативна овлашћења у трајању од највише годину дана.²⁴⁾

Положај и улога институције председника републике у политичком систему Киргистана није битно другачија него у осталим централноазијским републикама. Према Уставу који је усвојен 1993, а затим и амандиран 2003. на предлог тадашњег председника републике, значајна овлашћења дата су шефу државе и то на штету легислативне власти, односно парламента. После велике политичке кризе 2006. године (а која започиње још 2005. године сменом Аскара Акајева) када се покушало доношење новог устава којим би се ојачала улога парламента у 2007. години он је и усвојен, али то није значило да се утицај председника републике у овом политичком систему смањило. Током 2010. године у Киргистану долази до поновних протеста када је смењен тадашњи председник Курманбек Бакијев, а за новог председника именована је Роза Отунбајева. Тада је донешен и нови устав који је ојачао улогу парламента и премијера у политичком систему Киргистана. Према одредбама

21) Исто

22) Устав Републике Казахстан, поглавље 3, Председник, члан 40, ставови 1,2 и 3.

23) Устав Републике Казахстан, одељак 3, Председник, чланови 40-48.

24) Исто

ранијег Устава председник републике је имао пресудан утицај када је реч о извршној власти у Киргистану. Он је именовано премијера, а на његов предлог и остале чланове владе, а министре задужене за одбрану и безбедност именовано је председник самостално.²⁵⁾ Новим Уставом појачан је утицај парламент Казахстана када је реч о избору владе. Партија или коалиција која има више од половине места у парламенту именује кандидата за премијера. Кандидат за премијера предлаже програм и састав владе. Уколико влада не буде изабрана у предвиђеном року, онда председник републике из редова једне од политичких партија или коалицији која успе да формира парламентарну већину именује премијера, а парламент га бира. У случају да ни тада парламент не изабере владу оваква процедура се понавља још једном и уколико и тада парламент не изабере премијера и владу, председник републике расписује превремене парламентарне изборе.²⁶⁾ Председник републике под одређеним околностима предвиђеним Уставом има могућност распуштања парламента, он има право законодавне иницијативе, право доношења декрета и указа са снагом закона као и право да поставља локалне органе административне власти.²⁷⁾

Услови за стабилнији развој политичког система у Таџикистану остварени су тек после завршетка грађанског рата 1997. године. Уставом који је усвојен 1993. године, а амандиран 2003. утврђена је јака улога председника републике у политичком систему земље. Извршна власт у Таџикистану поверена је председнику републике и влади на челу са премијером. Председник републике је тај који именује премијера који је по обичају из северних делова земље (као формална контратежа председнику који је из јужног дела) и чланове владе, али уз одобрење парламента. Док три четвртине чланова Народне скупштине (горњи дом) именују локални представнички органи власти, остатак директно именује председник републике. Председник републике је тај који именује судије врховног суда и осталих судова уз одобрење парламента. Представнике локалних органа извршне власти непосредно именује председник.²⁸⁾

Устав Туркменистана усвојен је 1992. године и неколико пута амандиран, последњи пут 2008. године, чиме се уносе значајније промене у политички систем Туркменистана. Као и у свим политичким системима централноазијских земаља, а нарочито у

25) Устав Републике Киргистан, поглавље 3, Председник, чланови 60-68.

26) Устав републике Казахстан, поглавље 3, одељак 5, члан 84, ставови 1-7.

27) Исто

28) Устав Републике Таџикистана, поглавље 4, Председник, чланови 64-72.

Туркменистану председник републике има веома значајну функцију и висока овлашћења у политичком систему, али и утицаја на не само политички, већ и целокупни друштвени живот у земљи, те је он као такав најзначајнија политичка институција која доминира системом. Будући да је председник републике уједно и председник владе може се рећи да у Туркменистану функционише председнички систем власти. Наиме председник Туркменистана је тај који врши функцију одређивања главних смерница и вођења целокупне унутрашње и спољне политике земље. Он то чини тако што учествује у законодавном процесу (кроз право законодавне иницијативе, доношењем декрета са снагом закона, правом суспензивног вета и друго), али и тако што је шеф целокупне извршне власти. Поред тога председник републике у Туркменистану је и главнокомандујући оружаним снагама. Он поставља и смењује државне тужиоце и председнике редовних судова, чланове владе, распушта скупштину уколико изгласа неповерење влади.²⁹⁾ Дакле, у односу са другим органима власти може се закључити да је председник републике доминантан политички фактор и да често због оваквих овлашћења нарушава принципе поделе власти и демократије који су формалноправно прокламовани уставом земље. Наиме, остале политичке институције у земљи делују у сенци институције председника републике. Бивши председник Туркменистана Сапармурат Нијазов је у својој земљи створио један од најјачих култа личности у Централној Азији. Смрћу Сапармурата Нијазова отворила се нова прилика за спровођење стварних реформи и демократизације политичког система Туркменистана. У септембру 2008. године на иницијативу новог председника Гурбангулија Бредимухамедова доносе се амандмани на Устав, којима се уводе значајне промене у политички систем Туркменистана. Овим амандманима се укида Народни савет, који је до тада, поред председника републике био једна од значајнијих политичких институција у земљи и која је практично функционисала као највише репрезентативно и легислативно тело, односно као Горњи дом парламента, кога је сачињавало 2500 племенских старешина и локалних властодржаца. На овај начин су једнодомном парламенту пренета пуна законодавна овлашћења. Нека овлашћења су дата и председнику, наиме председник републике председава Саветом за националну безбедност и има могућност да поставља регионалне и градске органе извршне власти. Овим амандманима је и формално у земљу уведен вишепартијски систем, чиме се, поред до тада једине Демократске партије Туркменистана, даје легална могућност формирања и других политичких партија.

29) Устав Републике Туркменистан, поглавље 3, Председник, чланови 54-61.

Дакле, видели смо да су многе од битних надлежности које одређују положај и улогу председника републике у политичком систему централноазијских република и које одређују његов однос према другим гранама власти заједничке за сваку од њих па се стога указује потреба да их још једном збирно наведемо. У складу са тим неке од најзначајнијих, а које су као такве од пресудног утицаја за доминантан положај политичке институције председника републике у политичком систему ових земаља приказане су у табели 3.

Табела 3. Надлежности председника републике у централноазијским републикама

– Председник републике у свим централноазијским државама одређује главне смернице и води целокупну унутрашњу и спољну политику земље.
– Председник републике именује премијера и чланове владе.
– Састав владе у овим републикама суштински зависи од председника републике. Кандидата за премијера председник представља парламенту, који може да прихвати кандидата и тада су премијер и влада изабрани. У случају да парламент одбије истог предложеног председниковог кандидата за премијера два пута, председник републике може да распусти парламент и да распише нове изборе. Оваква процедура се наставља све док се не изабере премијер и састави влада. Напомена: У Туркменистану председник републике је уједно и премијер.
– Као што именује премијера и министре, председник има право да их и смењује са функције на којој су.
– Председник републике расписује изборе за парламент и сазива конститутивну седницу парламента и има могућност да затражи одржавање ванредне седнице.
– председник републике једном годишње у парламенту подноси извештај јавности о стању земље и о главним правцима унутрашње и спољне политике.
– Председник републике има право законодавне иницијативе у свим централноазијским државама.
– Председник републике по уставу има право суспензивног вета на предлоге закона које усвоја законодавни орган.
– Председник има право доношења уредби и декрета који су директно применљиви на целој територији државе и у неким имају снагу закона.
– Председник предлаже парламенту кандидате за судијске функције у редовним судовима, а председнике редовних судова поставља председник републике сам.

– У надлежности председника републике је и предлагање кандидата за функцију државног тужиоца.
– Председник републике поставља и смењује гувернера централне банке.
– Председник републике је врховни командант оружаних снага.

ИЗАЗОВИ ПОЛУПРЕДСЕДНИЧКИМ/ ПРЕДСЕДНИЧКИМ СИСТЕМИМА ЦЕНТРАЛНЕ АЗИЈЕ

Под утицајем различитих фактора, пре свега историјских, али и етничких, верских културолошких, клановских и других у централноазијским земљама, по многим ауторима, пре свега онима са Запада, настали су јаки ауторитарни системи политичке власти. На почетку своје независности једино се на Киргистан гледало као на оазу демократије у овом региону. Несумњиво је да су се управо у овој држави десиле неке од битнијих политичких промене са обзиром на то да су у протестима смењена два председника републике од 2005-2011. године, што је, чини се, у осталим републикама још увек незамислив сценарио. У процесу стицања независности у већини ових земаља као националистички лидери промовишу се стари комунистички кадрови, који преузимају инфраструктуру комунистичких партија и тако формирају власт у сада независним државама. Све централноазијске републике од тада крећу путем демократске транзиције и тржишне привреде. Имајући у виду целокупна друштвена кретања и трендове, од политичких, економских, преко социјалних до културних, може се уочити да обликовање политичких система у централноазијским републикама није завршено. Оно што су главне препреке развоју демократије у овим земљама су пре свега висок степен ендемске корупције, клановски и етнички сукоби интереса, репресија над опозицијим, низак степен слободе медија, високе социјалне дистанце и слично. Са друге стране, иако многе од њих бележе висок степен привредног раста, њихове економије су оптерећене високом стопом инфлације и незапослености, а последично томе становништво је захваћено сиромаштвом. Значајно јесте то што је већина ових земаља изузетно богата енергетским ресурсима-нафтом и земним гасом, што у овај процес формирања друштвеног и политичког система уводи још један фактор – међународни. Велике силе, пре свега Русија, Кина, САД, али и регионалне силе, као што су Турска, Иран, Пакистан и њихово сукобљавање или поклапање интереса су један од битних

фактора који утичу на политичке околности у овим републикама.³⁰⁾ Један од додатних проблема, који се манифестује као претња безбедности у региону, јесте и нарастајући исламизам, који се на овом простору огледа кроз настајање екстремистичких и терористичких организација. Такође, постоје и умерене политичке партије и покрети са исламским предзнаком и које учествују у политичком животу државе као што је то случај у Таџикистану. Све централноазијске републике су својим уставима дефинисане као секуларне тако да често држава долази у сукоб са оваквим групама у којима види претњу по актуелни облик и уређење власти, јер прокламовани циљеви појединих исламистичких група и организација јесу стварање једног јединственог „калифата“ на простору Централне Азије уз примену исламских норми друштвеног понашања и организовања државне власти. Основно питање које се намеће јесте какве ће политички системе у коначном изградити ове земље. Постоје схватања да би као решење могло бити преузимање кинеског модела власти, где би се на неки начин помирила тежња за јаким државним влашћу, закони тржишта и бољи социјални положај већине људи. За успостављање стабилности, као и организовање адекватног одговора на могуће изазове, ризике и претње у региону значајна је и регионална сарадња која у овом тренутку није довољно развијена. Овакав вид сарадње је од великог значаја и добар начин за решавање бројних отворених проблема, као што су питања разграничења, етничка питања, питања економске, културне, политичке сарадње и сарадње у безбедности. Као добар пример и вид регионалне сарадње јесте пример АСЕАН-а у Источно-азијском региону.³¹⁾

Међутим, без обзира на трендове могућих промена ових политичких система као демократскијем уређењу, улога „јаког“ председника републике у политичком систему је пресудна. То и није чудно уколико се узму у обзир фактори као што су политичка традиција и политичка култура ових народа.

30) Траиловић Драган, „Централна Азија и нова Велика игра – главни геополитички актери“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, бр 1/2011, стр. 363-386.

31) Видети о томе: Стојановић Ђорђе, „Источно-азијски регионализам-идеациони контекст“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, бр 4/2010, стр. 191-208.

Dragan Trailovic**THE ROLE OF THE HEAD OF STATE IN
POLITICAL SYSTEM OF CENTRAL ASIA****Summary**

The aim of this paper is to describe the function, importance and role that head of state as an political institution has in the political system in Central Asian states based on legal acts, especially the constitution, and laws relating to this matter, as well as political practice. The head of state is each country's important institution in political system responsible for the well functioning of government. It gets its importance especially in those systems of government that can be characterized as presidential or semi-presidential. As the system of government in Central Asian republics can be classified into one of these, we can conclude that the president of the republic is one of the most important government institution in these political systems. A comparative analysis of the constitutional position and role of head of state in this paper covers five Central Asian states - Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan. The first part of this paper deals with general characteristics and determinants of political system that are common to all these countries, while the second part of the paper deals with the specific position and role that the president of the republic has in these states individually. The third part of the paper deals with challenges to the political system of these states.

Key words: political institutions, constitution, political system, head of state, president, semi-presidential system, executive power, Central Asia

ЛИТЕРАТУРА

- Кутлешаић Владан, *Основи права*, Службени лист СРЈ, Београд 2001.
- Траиловић Драган, „Централна Азија и нова Велика игра – главни геополитички актери“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, бр 1/2011.
- Стојановић Ђорђе, „Источни-азијски регионализам-идеациони контекст“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, бр 4/2010.
- Крстић Зоран, *Модерни недемократски режими насиља*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2008.
- Collins Kathleen, *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Пејковић Марко, „Положај шефа државе у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, бр 3/2010.

Марковић Рагко, *Уставно право*, Службени гласник, Правни Факултет, Београд, 2009.

Устав Републике Казахстан, доступно на: http://e.gov.kz/wps/portal/Content?contentPath=/library2/1_kazakhstan/kr/article/konstituciya%20rk&lang=en

Устав Републике Таџикистана, доступно на: <http://legislationline.org/download/action/download/id/1649/file/5f95858dea5e2a62de84f0c7f650.pdf>

Устав Републике Туркменистан, доступно на: <http://www.legislationline.org/download/action/download/id/2960/file/Constitution%20of%20Turkmenistan-final-edited.pdf>

Устав Републике Узбекистан, доступно на:

<http://www.gov.uz/en/constitution/>

Устав Републике Киргистан, доступно на:

http://www.gov.kg/?page_id=263&lang=kg

Resume

With the collapse of the Soviet Union in 1991, Central Asian countries gained their independence. Five new created countries - Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan are entering into the process of nation state building and creation of its political and social system as a whole. The formation of a system of government in these countries, like everywhere else, is influenced by many factors. The historical legacy, especially those from the Communist period, it appeared as the most important one and one with the most influence. In all of the new states, former Communist party officials retained power as local strongmen. Based on political tradition and political culture, the system of government in these states is characterized by authoritarian forms of political power and with its personalization instead of institutionalization. One of the main features of political culture of these countries is tribalism and clan politics, which in contemporary conditions are the crucial factors that influence the political climate in these countries. As it is shown in this paper, all this has led to a concentration of political power in one institution – President of Republic. Formally, in Central Asian countries semi-presidential system of government (except Turkmenistan) is functioning. However, given the important role played by the President of the republic in these political systems, in practice these systems of power gravitating towards a presidential system. In Turkmenistan, President is the head of state and of the executive power at the same time so we here have a pure presidential system of government. President of the Republic in all Central Asian states is directly elected by citizens which gives him a great political legitimacy, so the president of the republic in these political systems is set as equal to Parliament and above the Government, because it is not directly elected. According to the constitutions of these countries some of the major competencies of the President of the republic are: the

President is head of state, it is highest official determining the main directions of the domestic and foreign policy of the state; President annually addresses the people with a message on the state of the country and main directions of the domestic and foreign policy; President appoints a Prime Minister; appoints the Chairperson of the National Bank and the Procurator General; President acts as the Commander-in-Chief of the Armed Forces; President on the basis of and with the exercise of the Constitution and the laws issues decrees and resolutions which are binding on the entire territory of the state, President signs laws submitted by the Parliament, promulgate the law or return the law or its separate articles for a second discussion and vote, President appoints and dismiss the Governors of towns and districts, etc.

* Овај рад је примљен 21. септембра 2011. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. новембра 2011. године.